

Кушон давлатининг пайдо бўлиши узок ваакт олимлар орасида катта илмий мунозараларга сабаб бўлиб келганлар. Бу афсонавий туюлган подшолик тарихини ўрганиш ўтган асрдаёқ бошланган эди.

Ўтган асрда Лондон ва Париж, Вена ва Петербург тангашунослари кўлига баджаҳл ва серсокол Шарк подшолари ва антик давр худолари тасвирлаган тангалар туша бошлади. Уларда юнон алифбосида, номаълум тилда ёзувлар ёзилган эди. Шунингдек, инглиз офицерлари, врачлар ва саёхатчилар Хиндистоннинг Шимоли-ғарбий районларидан антик даврга оид шаркий услубда ишлаган хайкалчалар ва турли буюмлар топиб ола бошлайдилар.

Булар қандай тангалар ва хайкаллар, улар қаерда ва қайси подшолик даврида пайдо бўлган? Олимлар олдида ечилиши зарур бўлган жумбоқлар ва муаммолар ниҳоятда кўп эди. Бизнинг давримизда келиб бу муаммоларнинг кўпчилигига анчагина аниқликлар киритилган.

Мил. Авв I асрга келиб Катта Юечжи уюшмасидаги бешта ҳокимликда Гуйшуан (Кушон) ҳокимлиги анча қучайиб ва худди кенгайиб борди. “Сўнги Хан сулосаси тарихи” (Хитой) маълумотларга кўра, “Гуйшуан ҳокими Киоцзюкю қолган туртта ҳокимликни бирлаштириб ўзини Гуйшунан ҳокими деб эълон қилинди”.

Киоцзюкю (Кужула Кадфиз) ҳамма мулкларни бирлаштириб, Кобулистон ва Кандархорни забт этади. Милодий I аср бошларига келиб Кушон давлати ўз ахамиятига кўра антик давр Хитойдаги Хан давлати, Парфия подшолиги, Рим салтанати билан рақобатлаша оладиган қалимғи дунёнинг энг қудратли ва забардаст давлатларидан бири сифатида ташкил топди. Хитой манбаларидаги “Гуйшуан ҳокими Киоцзюкю”, илк кушон даврига оид топилма тангаларда акс эттирилган “Кушон подшоси Кужула Кадфиз”га айнан мос тушади.

Кужула Кадфиз ёки Кадфиз I ўз подшолик сиёсатини ҳокимят ерларини кенгайтириш билан бошлайди. Унинг даврида Кушон давлати ерлари анчагина кенгайди. Кадфиз I ҳукумронлик қилган давр Кушон подшолиги ҳақида тангашунослик тадқиқотлар орқали бирмунча маълумотлар олиш мумкин. Баъзи бир гуруҳ тангалар борки, уларнинг бир томонида энг сўнги Юнон-Бактрия подшоси Гермей тасвири туширилиб, унинг номит

ёзилган, иккинчи томонида эса, Геракл симойси ва “ўз ишончига катъий кушонлар ёбгуси Кужула Кадфиз” деган сўзлар бор.

Бундай танга зарб этилишини олимлар турлича талкин этадиган. Баъзи тадқиқотчиларнинг фикрича, Кадмиз I дастлаб Юнон-Бактрия подшоси Гермей ҳокимлиги тан олади ва улар бирликда танга зарб этадилар. Бошқа гуруҳ олимлар фикрига кўра, Кадфиз I нинг Гермей тангалари Бактрияда кенг тарқалган эди. Текширувлар шуни кўрсатадики, кейинроқ Кадфиз I ўз номини “ёбгу”дан “шоҳлар шоҳи” фаҳри унвонига кўтариб тангалар зарб этади. Яна бир гуруҳ Марказий Осиёдан (кўпроқ Тожикистондан) топилган тангаларда “шоҳлар шоҳи, буюк халоскор” деган ёзув учрайди. Кўпчилик олимларнинг фикрига кўра, бу тангаларни Кадфиз I зарб қилган.

Кужула Кадфиздан сўнг тахтга унинг ўгли Вима Кадфиз (Кадфиз II) ўтиради. У мамлакатда пул ислохоти ўтказиб олтин тангалар зарб қила бошлайди. Шунингдек Кадфиз II Хиндистоннинг бир қисмини Кушон давлатга қўшиб олади ва Рим салтанати билан алоқалар ўрнатади.

Кушон подшолари ичида энг машҳури Канишка ҳисобланади. Унинг ҳокимлик даврида Кушонлар салтанати янада гуллаб-яшнади. Канишка даврида Панжоб, Кашмир вилоятлари мамлакатга қўшиб олинган. Мамлакатнинг пойтахти эса Пешовар (Афғонистон) атрофида эди.

Мамлакатнинг ҳудуди Шимолий Хиндистон, Афғонистон, марказий Осиёдаги кўпгина вилоятлар, Шарқий Туркистондан иборат эди. Сюанъ Цзяннинг ёзишича, “Канишка подшолик қилган даврда унинг шон-шухрати кўшни мамлакатларга ёйилди.

Мамлакатнинг ҳарбитӣ қудрати кўпчилик томондан тан олинди. Хитойнинг гарб томонидагилар ҳам Канишканинг ҳокимиятини тан олиб, унга ўз гаровга қўйилган одамларидан юборилган эдилар”.

Канишка даврида зарб этилган тангаларда Бдда худоси, зардуштийлар худолари Вурутрагна, Анахити, Митра ва бошқаларни учратиш мумкин. Айнан шу даврда зарб этилган тангаларда юнон алифбосидаги Бактрия тилида ёзилган тангалар (Европа тадқиқотчиларини хайратга солган тангалар) зарб этила бошланди. Канишка даврида Кушонлар давлатида буддийлик динига катта эътибор берилди (Канишканинг ўзи ҳам шу динда эди). Бактрия тилининг ахамияти янада ошди. Хунармандчилик ва савдо юқори даражага кўтарилди. Кушон давлати ўзининг энг ривожланган чўккисига кўтарилган. Хинд манбаларининг маълумотларига қараганда, Кушон давлатига Канишкадан сўнг Васишка подшолик қилади. У ва Васудева подшолиги даврида қудратли кушонлар салтанати инкирозга учрай бошлайди.

Кушон подшолиги давридаги ижтимоий-иқтисодий ҳаётга назар ташласак, бу даврддаги йирик шаҳарлардан бири Термиз шаҳри эди. Термиз асосан Кушонлар давридаги юксак ривожланди. Бу даврда шаҳар Хиндистон билан гарб, шимол, шарқ мамлакатларни боғлайдиган савдо йўлларидаги йирик шаҳарга айланган. Шаҳарнинг майдони анчагана катта бўлиб, унинг ҳудудидан Коратепа, Фаёзтепа каби Будда ибодатхоналари қазиб очилган. Улар ибодат қилиш жойи бўлиши билан биргаликда, ажнабий савдогарлар савдо-сотик қиладиган манзил ҳам ҳисобланган. Ибодатхоналар қошида турли хунармандчилик устaxonалари бўлиб, улар фақат қохинлар эҳтиёжини қондирибгина қолмай, бозор учун ҳам хизмат қилган. Ибодатхоналарда қулқилик устaxonаларини топилиш шундай қалолат беради.

Сўғдиёна, Фарғона ва Чочнинг Кушон даврига оид қўхна шаҳар ва қишлоқлари яхши ўрганилмаган бўлса-да, бу ерларда ҳам катта-катта ўзгаришлар ва шаҳарлар ривожини

кузатиш мумин. Йирик шаҳарлардан бири Самарканд эди. Сўғдиёнада ундан ташкари майда манзилгохлар ҳам кўп эди. Манзилгохлар мустаҳкам химоя деворлари билан ўралган эди. Фаргона водийсида ҳам моддий маданиятининг ривожланганлигини кузатиш мумкин.

Хоразмда кўпгина шаҳарлар ва манзилгохлар мавжуд эди. Шулардан бири Тупроқкалъа кўхна шахридир. Шаҳар тузилишига кўра тўғри бурчакли бўлиб, калин деворлар билан ўралган. Шаҳар ўртасида тор кўча ўтган. Шаҳардан Кушон даврига оид кўплаб нарсалар топилган. Бу ерга подшо саройи очилган бўлиб, шаҳар деворларида ажойиб тасвирларни учратиш мумкин. Шунингдек, Тупроқкалъадан Хоразм подшоларининг архивидан намуналар ҳам топилган.

Археологик тадқиқотлар натижаларига кўра, Кушон даврида Марказий Осиёнинг деярли барча вилоятлари кишлок ҳўжалигини язши ўзлаштириб олган эдилар. Текисликларда сугорма дехкончилик билан биргаликда чорвачилик ҳам ривожланади. Бу давр Хоразмда, Зарафшонда кўплаб сугориш иншоотлари қурилди. Дехкончилик қурулларида ҳам ўзлаштириш содир юўлди. Масалан Кушон даврига оид Талибарзу ёдгорликларидан (Самарканд) ер ҳайдайдиган омончининг темир учи топилган.

Тог этаклари ва тоғ олди воҳаларида бу даврда чорвачилик ривожланиб боради. Айниқса, Фаргона чорвачилик билан шугулланувчи ярим қўчманчи аҳоли кўп эди. Уларнинг зотдор отлари қўшин давлатларда ҳам машҳур эди.г

Хунармандчилик фақат йирик шаҳарларда эмас кичикроқ манзилгохларда ҳам ривожланди. Айниқса, қурул-аслаха устахоналарида ҳарбий қуруллар ясаш ривожланди. Кушонлар даврида пайдо бўлган ва мураккаб тузилишга эга бўлган Марказий Осиё камони кейинчалик Эронда кенг тарқалди. Найзалар ёғочдан ясаларди. Ўқлар ва найза учлари темирдан ясашиб бир неча қўринишга эга эди. Учи учбурчакли ўқлар кенгрок ёйилган эди. Ҳарбийлар ханжар ва қиличлар билан қурулланар эдилар. Милоднинг бошларида Марказий Осиёда дудама қиличлар расм эди. Қурул-аслаҳалардан қалқон, жанг болтаси ҳам тақиб қуруларди.

Кушонлар даврида савдо-сотик, ички ва ташқи савдо айниқса ривожланди. Савдо муносабатларининг ривожланишида “Буюқ ипак йўли” нинг аҳамияти катта бўлди. Тадқиқотчиларнинг фикрларига қараганда “Буюқ ипак йўли” милоддан аввалги III асрнинг охири –II асрларда шакллана бошлайди. Қўпчилик олимлар милоддан аввалги II асрда Марказий Осиёга келган Хитойлик сайёҳ ва савдогар, император саройи офицери Чжан Цзянни Хитойдан бу йўлни бошлаб берган дастлабки сайёҳ деб ҳисоблайдилар. Милоддан аввалги II асрнинг охириларида Хитой қўшинлари Довон (Фаргона) ерларига бостириб қирдилар. Ўша даврдан бошлаб Марказий Осиё ва Хитой ўртасида савдо ва маданий алоқалар риивожланиб борди. Фаргона, Сўғд ва Бактрияга ипакчилик қириб келди. Қарвон йўли ривожланиб борган сари савдо-сотик ишлари ҳам ривожланиб борди. Хитой савдогарлари Марказий Осиёга асосан хом ипак ва ипак матолари, марказий осийлик савдогарлар Хитойга шиша буюмлар, қимматбаҳо тошлар, зеб-зийнат буюмлари ва бошқалар элтганлар.

Милоднинг бошларида қадимги дунёнинг илғор маданиятли давлатлари асосан тўртгача: ўрта ер денгизидаги Рим, Яқин Шарқдаги Парфия, Хитойдаги Хан давлати ва ҳозирги Ҳиндистон, Покистон, Афғонистон ва Марказий Осиёни бирлаштирган қудратли Кушонлар салтанатига бўлинар эди. Гарбда Британ оролларида шарқда Тинч океани соҳилларигача қўзилган бу тўртта қабардас салтанат инсоният тарихида биринчи бўлиб “Буюқ Ипак йўли” деб номланувчи бир йўл билан боғландилар. “Буюқ Ипак йўли”

Хитойдаги Хан империяси пойтахтидан Кушон ва Парфия давлатлари худуди орқали Ўрта Ер денгизининг шимолий киргоқларига чўзилди. Бу йўл туфайли кўп минглаб (умумий узунлиги 12 минг км.) километр масофадаги давлатлар ўзаро алоқа боғлашга еришдилар. Подшоларнинг ўзаро елчи юбборишлари, бир-бирларига ҳар хил совғалар инъом этишлари анъанага айланди. Савдо-сотик ривожланди. Шарк билан Ғарб маданиятининг бир-бирига таъсири кучайди. Ўша даврдаги кўплаб маданий ўхшашликлар ҳам шу туфайли юзага келди.

“Буюк Ипак йўли” бўйлаб кўплаб карвонсаройлар, шаҳарлар барпо этилди. Бу йўлдан бораётган савдогарлар кўпинча йўлнинг охиригача бормас эдилар. Марказий Осиё вилоятлари бу йўлнинг ўртасида жойлашганлиги сабабли савдогарлар Хоразм, Самарканд, Термиз ва бошқа жойларда ўз молларини сотиб, маҳаллий маҳсулотларни харид қилар эдилар. Ўша давр Марказий Осиё бозорларида четдан келтирилган кўплаб маҳсулотлар мавжуд эди-ки, ҳозирги кунда Ипак йўли устидаги қўхна шаҳарлар ва манзилгоҳлардаги археологик казишмалар натижасида топилаётган топилмалар фикримизни далилларидир.

Кушон даври иктисодий ҳаёти ҳақида гап кетар экан яна Кушон подшолари тангаларига тўхталамиз. Бу тангалар давлатда ривожланган пул тартиби бўлганидан дарак берибқина қолмасдан, товар - пул муносабатлари ривожланганини ҳам кўрсатади. Жуда кўплаб мис тангалар пул муносабатларининг кундалик ҳаётда ва давлатнинг турли бурчакларидаги савдо алоқаларида муҳим ўрин тутгандан далолат беради. Шунингдек, бошқа давлатлар билан ҳам савдо алоқалари авж олди. Айниқса Кушон давлатининг Рим салтанати ва Хан давлати ўртасида савдо-сотик муносабатлари энг юқори даражага кўтарилди. Кушон давлати худудида Рим тангаларининг топилиши, Рим салтанати худудида кушон тангаларининг топилиши ҳам буни тасдиқлайди.

Рим манбалари, кейинроқ эса араб географларининг маълумотларига қараганда, Рим салтанатига Кушон давлатидан асосан темир ва темир буюмлар олиб кетилган.

Хитойликларни эса асосан “узок ва оғир йўللарни босиб ўтишга қодир бўлган”

Фаргонанинг отлари хайратга солган. Шунингдек, Хитойга жун ва жун газламалар, қўй териси, қуруллар ва қимматбаҳо тошлар сотилган. Ўз навбатида Хитойдан ипак турли Хитой газламалари чинни буюмлар келтирилган.

Кушон давлати ундан ташқари катта ва кичик вилоятлар, дашт ва тоғ олди қўчманчилари билан савдо-сотик муносабатлари олиб борган. Юқорида қайд этганимиздек бу муносабатларда “Буюк ипак йўли” нинг аҳамияти бекиёс бўлди.

Кушон даври ёки милодий I-III асрлар кўпгина Ғарб ва Шарк маданий мамлакатлари билан қизгин иктисодий, маданий ва сиёсий муносабатларда бўлган қудратли ва мустақил давлатнинг ҳар томонлама гуллаб яшнаган даври бўлди. Бироқ шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу салтанат қулдорлик муносабатлари анча тараккий этган бир шароитда ҳаёт кечирган турли халқларнинг аралашмасидан иборат эди. Айни пайтда, кушон даврининг охирига келиб Марказий Осиёда қулдорлик тузумининг емирилишига сабаб бўлган олимлар пайдо бўла бошлайди.

Ёзма манбалар ва сўнги археологик маълумотлар шундан далолат берадики, милоднинг бошларида Кушон давлати ривожланишда шундай ижтимоий-иктисодий жараёнлар бўлиб ўтдики, бу жараёнлар шу даврда Рим салтанатида ҳам, Парфия ва Хан давлатида ҳам бўлиб ўтган жараёнларга ўхшаб кетади.

Қудратли Кушон салтанати синфий қарама-қаршиликнинг нихоятда кескинлашуви натижасида пайдо бўлиб, ўз даврида Шарк ва Ғарбдаги каттагина худудни қарзига

солган салтанат эди. Салтанатни ташкил этган турли халкларнинг ҳукмрон синфлари халк ҳаракатларини маълум муддатгача бостириб турушга ва салтанат атрофини ўраб турган кўчманчи кабилалар ҳужумини кайтаришга ва тўхтатишга қобил бўлган олий давлат ҳокимият фойдасига давлат мустақиллигидан воз кесган тақдирдагина синфий курашда голиб чиқиши мумкин эди.

Кушонлар ҳукумронлиги даври Марказий Осиё тарихида ўчмас из қолдирди ва катта аҳамиятга эга бўлди. Шарк ва Ғарбга қатнаб турган элчилар ва қарвонлар билан бирга маданий аňаналар ҳам кириб келди. Бу аňаналар маҳаллий маданий жараёнлар билан аралашиб ўзига хос Кушон маданияти ва санъатининг пайдо бўлишга олиб келди. Кушон маданияти ўз навбатида қадимги Шарк ва Ғарб маданиятида чуқур из қолдирди. Кушон даври маданияти. Кушон даври Марказий Осиё халқларининг моддий ва маънавий маданиятида жиддий ўзгаришлар бўлганлиги билан изоҳланади. Буюк Кушонлар салтанатининг тақдири, маънавияти нуқтаи назаридан аянчли тугади, яъни ўз даврида унинг тарихи ва маданияти деярли ёзилмаган. У ҳақда қадимги маълумотлар жуда кам, ёзув (эпиграфик) ёдгорликлар ҳам унчалик кўп эмас.

Маълумки Марказий Осиёда милоддан аввалги IV- II асрларда оромий ёзув асосида Хоразм, Парфия ва сўғд ёзувлари пайдо бўлади. Кушон даврига қелиб улар сафига яна бир ёзув-Кушон (Бактрия) ёзуви пайдо бўлади. 22 ҳарфдан иборат ва кўпгина тангаларда учрайдиган бу ёзув, олимлар фикрича, Канишка даврида пайдо бўлади. Тангаларда зарб қилинган миниатюра тасвирларда баджаҳл ва серсоқол подшолар сиймоларини, юнон, ҳинд, форс, Марказий Осиёнинг турли ҳудолари ва улар исмлари, пордшоларнинг номлари ва унвонлари юнон ва ҳинд алифбосида, маҳаллий тилда битилганини кўришимиз мумкин. Кушон тангалари маданиятнинг ўзига хос томонари ёзув, тил, диний қарашлар ҳақида маълум ҳулосалар чиқариш имкониятини яратади. Аммо, тангалар Кушон маданияти қай даражада бўлганлиги ҳақида тўла маълумот беролмайди. Бунинг учун санъат ёдгорликларига мурожат этамиз: санъат ёдгорликлари дастлаб Хиндистоннинг шимоли-ғарбида кўплаб очилди ва бу туркум санъат ёдгорликлари “Қандаҳор ҳайкалчилик мактаби” деб номланди. Бу ҳудуддан жуда кўплаб санъат асарлари топилган бўлиб, бу асарларда буддийлик ҳудолари, монархлар тасвирланган. Ундан сўнг кушон даврига оид буддийлик манзилгоҳлари Ходда ва Шотарақа (Афғонистон), Бутқара (Покистон)дан юзлаб ғайкалар топилиб, кушон маданияти ҳақидаги тасаввурлар бирмунча кенгайди. Аммо, Марказий Осиё Кушон даври маданияти қай даражада бўлган эди?

Марказий Осиёнинг жануби ва Шимолий Афғонистондаги археологик тадқиқотлар Юнон-Бактрия ва Кушон-Бактрия маданияти гуллаб яшнаганидан далолат беради. Дастлабки ёдгорликлар Айритом ва Кўҳна Термизда 30-йилларда очилиб, 60-йилларда давом эттирилди. Кейинчалик кўҳна Термиз яқинидаги Қоратепа буддийлик ибодатхонаси, Фаёзтепа, Қолчаён ва Далварзин кўҳна ўҳарлари очилиб ниҳоят даражада юқсак бўлган кушон маданияти бутун дунёга машҳур бўлди.

Айритом кўҳна шаҳридан топилган уйларнинг пештоғига ишланган тош тасвирлар (шарафа) асримизнинг 30-40 йилларидаёқ маълум эди. Бу пештоқларда гулларга бурқанган, мусиқа асбоблари қалиб турган қизлар ва дўмбира қалиб турган болаларнинг тасвири туширилган. Қазималар натижасида ибодатхона ва иншоотларнинг меъморий жиҳатдан ниҳоятда моҳирлик билан барпо этилганини кўрамыз. Сурхандарё вилоятининг Девон ноҳияси пахта далаларининг бирида қачонлардир йирик шаҳар бўлган Қолчаён ёдгорлигининг қолдиқларини сақлаиб қолган. Шаҳарнинг пайдо бўлиши мил. ав. I минг

йилликнинг ўрталарига тўғри келади. Ривожланиш жараёни Кушон даврига тўғри келиб, бу давлат инкирозга юз тутиш билан шаҳар ҳам емирила бошлайди. Казиб олинга бино ичида I асрда қурилган, унчалик катта бўлмаган сарой алоҳида кизиқиш уйғотади. Саройда деворий расмлар яхши сақланиб қолмаган. Инсоннинг юзи ва ёмон сақланган қомати, гуллар тасвири бор ҳолос.

Лекин саройдаги бадиий маданият намуналари қўплаб топилган. Хайкаллар лойдан ишланиб устки қисми бўялган. Хайкаллардан энг каттаси 2 метрга яқин бўлиб, кичик хайкаллардан ўнлаб топилган. Бу санъат асарларида подшо герай авлодлари тасвирланган (хайкаллар тангалардаги тасвирлар билан солиштирилган). Марказда тахтларда ўтирган подшо ва унинг хотини, уларнинг ўнг ва чап томонларида подшо оиласи аъзалари, хотинлар ва эркаклар, шунингдек маҳаллий зодагонлар ва Геракл ҳамда Афиша хайкаллари жойлашган.

Термиз-Душанба катта йўлининг ўнг томонидан катта майдон бўлиб у ерга табиат ва вақт таъсирида емирилиб тепаликка айланган қўргон бор. Шаҳарнинг мустаҳкам деворлар, ҳоким саройининг харобалари, иморатлар қолдиқлари-булар йирик Кушон шаҳри қолдиқларидир. Бу Далварзин қўхна шаҳари бўлиб, у Кушон давлатининг дастлабки пойтахти бўлган деган фикрлар ҳам мавжуд.

1972йилги казишмалар пайтида бу ердан умумий оғирлиги 30 кг. дан ортиқ тилла буюмлар ҳазинаси топилган. Бу ҳазинада ҳаммаси бўлиб 115 та билакузук, халкалар, тўғалар, бўйин тақинчоқлари, олтин қўймалан бор эди.

Далварзини қўхна шаҳидан унча узок бўлмаган жойдан жуда қизиқ ва ўзига ҳос қабр топилди. Бу қабрдаги қўмиш анъаналари буддийлардан фарқ қилган ҳолда, баъзи ҳолларда Марказий Осиё анъаналарига ҳам ўхшамайди. Сағаналарда уч хилдаги дафн мавжуд бўлиб, улардан охиригиси мил. ав. I-III асрлардаги зардуштийларнинг дафн анъаналарига тўғри келади. Далварзини сағанаси қабрлари ўзига ҳос гўзаллиги билан, дафн маросими иншоотининг барча меъморлик ўхшашлиқлари билан зардуштийлик дафн маросимларига мўлжалланган бўлиб, “зардуштийлик дунёси” майдонидаги энг қадимги дафн этиш жойидир. Тўғри, Хоразмда ҳам бу даврга оид эҳтимол бу даврдан ҳам илгарироқ даврларга оид қабрлар топилган, лекин улар дахмалар эмас, уларда инсон суяқлари сопол астойдонларда қўмилган. Милоднинг I асрларига оид астойдон қўйилган сағаналар Мавр ва Маргиёнадан топилган, Худди шу тарздаги қабрлар Эрон археологлари топилмаларида ҳам учраб, улар ҳам мил. ав. I асрларга оиддир. Далварзин дахмаси ноёб меъморлик иншооти, ўзига ҳос бўлиб, гўмбаз шаклидаги хужра, нафис терилган пештоқли қириш жойи билан қушон даври Шимолий Бактрия меъморлик санъатини акс эттирувчи иншоотдир.

Кушон даври маданияти намуналаридан яна бири қадимги Хоразм ҳудудидаги Тупроққалъа шаҳридир.

Милоднинг III-IV асрларига оид бу шаҳарни қушонлардан алоҳида бўла бошлаган дастлабки Хоразм ҳокимларидан бири қурдирган. Қазилмалар натижасида турли деворий суръатлар ва хайкаллар билан безатилган. тантаналар заллари ва бой хонадон уйлари очилган. Тупроққалъа топилмалари, Марказий Осиёнинг чекка вилоятлари ҳунармандлари ҳам Кушон санъати ва маданиятини маҳаллийлаштириб олганликларини ва бу маданиятдан саройлар, ибодатхоналар, уйлар қуришда кенг фойдаланганликларини кўрсатади.

Археологик жихатдан Сугд ва Фаргона ерлари Кушон даври Марказий Осиёнинг Жануби ва Хоразмга нисбатан қамроқ ўрганилган. Лекин Сугд ва Фаргона аҳолиси

бошка давлатлар санъати ва маданиятидан хабардор бўлган, шунингдек, улардан маҳалий маданият намуналари топилган. миллоднинг I асрларида Сугдиёна оромий ёзувининг маҳалий кўриниши мавжуд бўлган. Бу даврда Фаргона водийсининг ўз ёзуви бўлмасада, фаргоналиклар ўз тангаларини чиқариб турган. Сугдиёнадан Кушон даврига оид кўплаб сополчилик бадий маданияти намуналари, идишлар, хайкалчиликлар топилган.